

K. Καλογερόπουλος (MA) in Anthropology:

Από το 1895, τότε που ο Χέρμαν Γκύνκελ δημοσίευσε το διάσημο έργο του για την δημιουργία και το χάος στον αρχέγονο και τον έσχατο χρόνο (GunkeI, 1895), έχουν γίνει πολλές αλλαγές στην ιστορία των θρησκείων και τα σχετικά πεδία της εθνολογίας, της ανθρωπολογίας και της ψυχολογίας. Όμως, τούτη η λαμπρή ενόραση, η σύλληψη του αρχέγονου και του έσχατου χρόνου ως των δύο πόλων της ίδιας ιστορίας, επιβεβαιώθηκε και επιβεβαιώνεται καθημερινά από τότε, με ακρογωνιαίους λίθους δύο σημαντικές μελέτες, όπως το «Νόημα στην Ιστορία», του Καρλ Λέβιθ (Lowith, 1949) και «Ο μύθος της αιώνιας επιστροφής», του Μίρτσεα Ελιάντε.

Το αίνιγμα του χρόνου είναι στην πραγματικότητα το αίνιγμα της έναρξης, γιατί εκεί βρίσκεται η βάση όλου του παρελθόντος. Η έναρξη είναι το παρελθόν. Ωστόσο, καθημερινά γίνεται μια νέα έναρξη μέσα στην περιοδική κίνηση της ημέρας. Το σύνολο όλων αυτών των επαναλαμβανόμενων ενάρξεων το αποκαλούμε χρόνο. Ζούμε στον χρόνο και καθημερινά βιώνουμε την νέα έναρξη σε κάθε έργο που αναλαμβάνουμε να εκπληρώσουμε. Εκείνο που λείπει, είναι το γεγονός ότι δεν κατανοούμε την μαγεία της νέας έναρξης, την αέναη μετάβαση από το παρελθόν στο παρόν. Δεν κατανοούμε το μυστηριώδες και αψηλάφητο παρόν, στο οποίο και μέσω του οποίου βιώνουμε την ύπαρξή μας.

«Τι είναι, λοιπόν, ο χρόνος; Αν δε με ρωτά κανείς, γνωρίζω. Αν, όμως, θέλω να το εξηγήσω σε κάποιον που με ρωτά, δεν γνωρίζω. Αλλά σε κάθε περίπτωση τολμώ να πω πως τούτο γνωρίζω. Αν τίποτε δεν τελειώνει, δεν θα υπήρχε παρελθόν. Αν τίποτε δεν πλησίαζε, δεν θα υπήρχε μέλλον. Αν τίποτε δεν υπήρχε, δεν θα υπήρχε και παρόν. Όμως, πώς είναι δυνατόν να υπάρχει το παρελθόν και το μέλλον, αφού το παρελθόν πέρασε και το μέλλον δεν έχει έρθει ακόμη; Από την άλλη, αν το παρόν ήταν πάντα παρόν και δεν κυλούσε, το παρελθόν δεν θα ήταν χρόνος αλλά αιωνιότητα. Όμως, αν ήταν το παρόν μόνο χρόνος, γιατί κυλά στο παρελθόν, πώς μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει; Υπάρχει, μόνον γιατί κάποια στιγμή θα πάψει να υπάρχει. Το μόνο, λοιπόν, που μπορούμε να βεβαιώσουμε είναι ότι ο χρόνος οδηγεί στη μη-ύπαρξη». *άγιος Αυγουστίνος* (Εξομολογήσεις, XI, 14).

Εδώ χρειάζεται να θυμηθούμε τον περίφημο διαχωρισμό του Μπεργκσόν ανάμεσα στον χωροχρόνο και τον καθαρό χρόνο (Bergson, 1910). Ο χωροχρόνος είναι είναι ο χρόνος των ρολογιών μας, μια υβριδική έννοια που προκύπτει από την εισβολή της ιδέας του χώρου στην επικράτεια της καθαρής συνείδησης. Πρόκειται για την εμπειρία του χρόνου, έτσι όπως την οργανώσαμε στο χώρο, ως ακολουθία χρονικών μονάδων. Στην πραγματικότητα αυτές οι χρονικές μονάδες δεν υπάρχουν, γιατί ο χρόνος είναι μια μελωδία, ένα ποτάμι. Η ιδιαιτερότητά του έγκειται στο γεγονός ότι κυλά μέσα απ' τα χέρια μας σαν νερό, είναι αψηλάφητος, όπως το έθεσε ο αγ. Αυγουστίνος. Δεν υπάρχει σταθερό παρόν. Είτε είναι ήδη παρελθόν ή είναι ακόμη μέλλον. Όταν λέμε ότι είναι δέκα και μισή δεν είναι πια δέκα και μισή. Ένα ισχυρό ρεύμα μας μεταφέρει μέσα στο ποτάμι του χρόνου. Είμαστε προσωρινοί, φευγαλέοι, καθώς δεν μπορούμε να αδράξουμε σταθερά ένα σημείο και να αντισταθούμε στο ρεύμα. Ο άνθρωπος των δέκα και μισή δεν είναι ίδιος με τον άνθρωπο των έντεκα. Στην πραγματικότητα είμαστε ο χρόνος.

Παρόλα αυτά έχουμε το παρελθόν μας και κάνουμε σχέδια για το μέλλον μας. Εδώ υπεισέρχεται η ιδέα του «ταυτόχρονου», όπως το έθεσε ο Καρλ Χάιμ. Τη στιγμή που βιώνουμε ένα ψήγμα του χρόνου, υπάρχει μια σχέση «ταυτόχρονου», σε σχέση με τις άλλες διαδοχικές χρονικές μονάδες. Οι νότες ενός μουσικού κομματιού δεν παίζονται μόνον ως διακεκριμένες νότες, αλλά και ως συγχορδίες, δηλαδή ταυτόχρονα. Κατά τον ίδιο τρόπο συγχωνεύονται οι διαδοχικές σταθερές εικόνες ενός φιλμ για να παράγουν το κινητικό αποτέλεσμα στην οθόνη του κινηματογράφου, διαχεόμενες η μία μέσα στην άλλη.

Το Αρχέγονο Σύμβολο του Κύκλου

Τούτη η σχέση του «ταυτόχρονου» συνδέθηκε από αμνημονεύτων εποχών με την εικόνα του κύκλου, καθώς η σχέση χώρου και χρόνου είναι ίδια με αυτήν που έχει η ευθεία σε σχέση με τον κύκλο. Το πρόβλημα του τετραγωνισμού του κύκλου δεν είναι ιδιοτροπία των μαθηματικών, αλλά ένα πρόβλημα ριζωμένο στην εσώτατη ύπαρξή μας. Ο κύκλος δεν είναι μια σειρά απειροστών ευθειών. Κάθε σημείο του είναι ταυτόχρονα το επόμενο σημείο. Μπορούμε να γράψουμε μια εφαπτομένη στον κύκλο, αλλά στην πραγματικότητα δεν πρόκειται να αγγίξει τον κύκλο, εκτός και αν δούμε το θέμα μαθηματικά.

Κατά τον ίδιο τρόπο μπορούμε να περάσουμε από τον χρόνο στον χώρο, μόνο αν τον δούμε ως ένα συνεχές, πάλι με την μαθηματική έννοια. Ο αυθεντικός χώρος δεν είναι μια επιφάνεια που μπορεί να διαιρεθεί, κατά τον ίδιο τρόπο που δεν μπορεί να διαιρεθεί ο αυθεντικός χρόνος. Ο χώρος που βιώνουμε δεν είναι ένα συνεχές, αλλά ένας αριθμός νησίδων ανάμεσα στις οποίες υπάρχει μόνον κενό. Στην πραγματικότητα τόσο ο χώρος όσο και ο χρόνος δεν είναι παρά μορφές της ζωής, που δημιουργεί επιλέγοντας καθοριστικά σημεία και μεσοδιαστήματα στο χωροχρονικό συνεχές. Ο χώρος στην πραγματικότητα που βιώνουμε δεν είναι ένα αφηρημένο μέγεθος, αλλά μια σειρά «τόπων», όπως ο χρόνος είναι μια σειρά φευγαλέων στιγμών. Συνήθως, από αυτές τις στιγμές επιλέγουμε κάποιες ως σταθερά σημεία εναλλαγής του κυκλικού χρόνου. Στην πραγματικότητα αυτές τις στιγμές τις αποκαλούμε εορτασμούς και συνδέονται στενά μέσω του ημερολογίου με τις κυκλικές εναλλαγές του χρόνου. Ο θερισμός, η σπορά, η ανατολή ή η δύση ενός ουράνιου σώματος είναι τα πραγματικά δεδομένα, οι «πληροφορίες» από τις οποίες εξαρτάται η ζωή μας μέσα στον χρόνο.

Στο έργο του «Ο Άνθρωπος και το Ιερό» ο Σαλουά λέγει πως «ο γιορτασμός δεν είναι τίποτ' άλλο παρά η εκ νέου ανακάλυψη και συγκεκριμενοποίηση του χάους» και από αυτή την άποψη κατέχει μια θεμελιακή σχέση με τη δημιουργία (Caillouis, 1939, σσ. 34-38). Το πρωταρχικό χάος είναι άχρονο και απεριόριστο, άναρχο και αδιαμόρφωτο. Από την στιγμή που μορφοποιείται, υφίσταται τους νόμους του χρόνου είτε στην ενοποιημένη είτε στην διαφοροποιημένη μορφή του. Η περιοδικότητα των φαινομένων είναι το μέγεθος που μορφοποιεί, που παρέχει το καλούπι για να εκδηλωθεί το άναρχο δυναμικό του χάους. Από αυτήν την άποψη οι αρχέγονοι εορτασμοί συνδέονται με αστρονομικές κοσμικές περιόδους, οι οποίες αντιπροσωπεύουν δεδομένες αξίες στην ζωή. Κάποτε έρχεται η στιγμή της σποράς, του θερισμού, του ύπνου και της αφύπνισης, της δύσης και της ανατολής.

Αρχικά, λοιπόν, το έτος δεν ήταν όπως το γνωρίζουμε σήμερα, αλλά σχετιζόταν άμεσα με την εναλλαγή των εποχών και την εναλλαγή σημαντικών περιόδων. Σύμφωνα με την Τζέιν Χάρισον ο ελληνικός «ενιαυτός» είναι το έτος της συγκομιδής, οι «Ωρες» φέρνουν άνθη και καρπούς. Την ίδια στιγμή είναι «δαίμονες», δηλαδή θεοί που ανανεώνουν διαρκώς την ζωή. Έτσι, το έτος είναι έτος της ψυχής και ο χρόνος είναι χρόνος της ζωής. Βέβαια, αυτό που πρέπει να διακρίνουμε εδώ είναι το γεγονός ότι η σχέση μας με τον εξωτερικό κόσμο μάς παρέχει μια σταθερή βάση, πάνω στην οποία επεξεργαζόμαστε ένα ημερολόγιο, τις *dies fasti* και *nefasti*, τις εορταστικές και αποφράδες ημέρες του ρωμαϊκού ημερολογίου για παράδειγμα. Μαθαίνουμε, δηλαδή να βάζουμε τις σωστές διαχωριστικές γραμμές, προκειμένου να επιβεβαιώσουμε τον χρόνο. Στην αρχαία Ρώμη το ημερολόγιο -δηλαδή οι μέρες τη σποράς, του θερισμού, του γάμου κ.λπ.- διακηρύσσονταν με επίσημο τρόπο από τον *rex sacrorum*, Βασιλέα των Ιερουργιών και διάδοχο του βασιλιά κατά τις Νόνες, στο πρώτο τέταρτο της σελήνης. Οι Αζτέκοι με τη σειρά τους ονόμαζαν την περίοδο των πενήντα δύο χρόνων, «δεμάτι του χρόνου». Στο τέλος αυτής της περιόδου όλες οι φωτιές έσβηναν για να ανάψουν εκ νέου, υποδεικνύοντας την πυρά ως μέσο μέτρησης των χρονικών μεσοδιαστημάτων. Αν δεν προκηρυσσόταν το νέο ημερολόγιο τα πάντα σταματούσαν, περνώντας στην λήθη της Ωραίας Κοιμωμένης του Κάστρου.

Ποιος είναι αυτός που προκηρύσσει το νέο ημερολόγιο; Ο άνθρωπος, ως αντιπρόσωπος και

αγγελιαφόρος της αρχέγονης οντότητας που προκήρυξε τον αρχέγονο χρόνο. Η ανθρώπινη προκήρυξη δεν είναι παρά μίμηση και επανάληψη της αρχικής προκήρυξης, της αρχέγονης οντότητας, της ίδιας της Αρχής που βρίσκεται πίσω από την Δημιουργία. Σύμφωνα με τα λόγια του Βάλτερ βαν ντερ Βόγκελβαϊντ: *Εκείνος που δεν είχε ποτέ αρχή, Εκείνος που μπορεί να φτιάξει μια νέα αρχή, Εκείνος σίγουρα μπορεί να φέρει και το τέλος ή την αιωνιότητα.*

Ο Μύθος και ο Χρόνος

Σημαντική παράμετρος στην αντίληψη του χρόνου είναι η συνείδηση του μύθου ως «αληθινής ιστορίας» και όχι ως παραμυθιού, όπως τον αντιλαμβάνεται ένας μεγάλο τμήμα της ανθρωπότητας. Και τούτο γιατί η έννοια μύθος και η έννοια χρόνος είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένες, καθώς ο μύθος παράγει τον χρόνο, τού δίνει περιεχόμενο και μορφή. Ανάμεσα στα αποκτήματα του πρωτόγονου ανθρώπου, έτσι όπως τα αξιολογούν οι σύγχρονοι ανθρωπολόγοι, εκτός από τα όπλα, τα σκεύη και τα εργαλεία αναφέρονται επίσης οι χοροί, τα τραγούδια, οι ιστορίες, οι τελετουργίες και τα ονόματα. Όλα αυτά είναι μορφές έκφρασης του μύθου που περνά από γενεά σε γενεά. Ο μύθος και η πραγματικότητα είναι άρρηκτα συνυφασμένες έννοιες με κυριολεκτική έκφραση μέσα στην ζωή. Στην πραγματικότητα ο μύθος είναι ζωή και η ζωή μύθος (Pettazzoni, 1948, σ. V).

Πέρα από αυτό ο μύθος ανάγει την συνείδηση στην αδιαφοροποίητη αρχή του κόσμου, στον αρχέγονο χρόνο. Η αρχή του κόσμου, της ανθρωπότητας, η αρχή της ζωής και του θανάτου, του ζωικού και του φυτικού βασιλείου, η αρχή του κυνηγιού και της καλλιέργειας, η αρχή της φωτιάς, της λατρείας, των μνητικών τελετουργιών και των θεραπευτικών δυνάμεων είναι γεγονότα απομακρυσμένα στον χρόνο. Εκεί έχει τα θεμέλιά της η σημερινή ζωή και από εκεί αντλούν την καταγωγή τους οι σύγχρονες κοινωνικές δομές. Οι θείες ή υπερφυσικές οντότητες που δραστηριοποιούνται στον μύθο, τα κατορθώματά τους, οι μοναδικές τους περιπέτειες, όλος αυτός ο θαυμαστός κόσμος είναι μια υπερβατική πραγματικότητα που δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Πρόκειται για μια *sine qua non* συνθήκη στην παρούσα πραγματικότητα.

Ο μύθος είναι αληθινή ιστορία, γιατί είναι ιερή ιστορία. Και τούτο όχι μόνο για το περιεχόμενό της αλλά για τις συγκεκριμένες ιεροφάνειες που θέτει σε κίνηση. Η αφήγηση των μύθων της δημιουργίας ενσωματώνεται στις παγκόσμιες λατρείες, γιατί οι μύθοι είναι από μόνοι τους λατρεία και συνεισφέρουν στον σκοπό για τον οποίο έχουν εγκαθιδρυθεί οι λατρείες σε όλον τον κόσμο. Η υπενθύμιση της δημιουργίας βοηθά την ζωή του ανθρώπινου γένους, δηλαδή της κοινότητας ή της φυλής. Η υπενθύμιση των μνητικών τελετουργιών βοηθά στην επιβεβαίωση της διάρκειας και της αποτελεσματικότητας της ανθρωπότητας. Τούτο γιατί οι μύθοι είναι αληθινές ιστορίες και δεν μπορούν εκ των πραγμάτων να είναι ψευδείς. Η αλήθεια τους δεν ανήκει στη σφαίρα της λογικής, ούτε της ιστορικής τάξης, ανήκει στην σφαίρα της θρησκείας και ακόμα πιο πίσω της πρωτόγονης μαγείας.

Αυτά που ο Λεβί Μπριλ, ο Κ.Τ. Πρέους, ο Μαλινόβσκι και πολλοί άλλοι ακαδημαϊκοί διατύπωσαν με πολυάριθμα και χαρακτηριστικά παραδείγματα, αναφέρονται ουσιαστικά στο γεγονός ότι ο μύθος δεν είναι απλά η αφήγηση μιας ιστορίας, αλλά η βίωση της πραγματικότητας -όχι μια διανοητική αντίδραση σ' ένα αίτιο, αλλά μια εξέχουσα πράξη πίστης- μια αναφορά της αρχέγονης πραγματικότητας που ζει στην παρούσα ζωή (Malinowski, 1926, σσ. 21, 43, 124). Άλλωστε, η ύπαρξη του κόσμου είτε τη μελετά κανείς μακροκοσμικά ή μικροκοσμικά δεν είναι συμπαγής και αδρανής. Ανανεώνεται διαρκώς μέσω της αναφοράς στο μύθο. Ο μύθος και η ιερή δράση που συνδέεται μαζί του εγγυάται στην πραγματικότητα την επιβίωση του κόσμου.

Σύμφωνα με τον Πρέους, «ο πρωτόγονος άνθρωπος όχι μόνον επαναλαμβάνει, αλλά ανασυνθέτει μέσω του μύθου την αρχική πράξη της Δημιουργίας» (Preuss, 1933, σ. 7). Ο αρχέγονος χρόνος είναι δημιουργικός. Δημιουργεί αυτό που συμβαίνει σήμερα, μέσω της επανάληψης του μύθου. Διατηρεί μια εικόνα του κόσμου κατά πολύ διαφορετική από τις συνηθισμένες μας συλλήψεις. Στην πραγματικότητα τίποτα δεν είναι καθορισμένο, τίποτα δεν μπορεί να υπάρξει, εκτός και αν

αναnevώνεται διαρκώς, ενεργοποιούμενο από τον μύθο. Αλλά κάτι τέτοιο σημαίνει ότι ο μύθος είναι αιτιολογικός, όχι γιατί εξηγεί κάτι, αλλά γιατί παρέχει εγγύηση για την ύπαρξη του γεγονότος. Τούτο βρίσκει την εφαρμογή του όχι μόνο στις ιδιαίτερες όψεις της ζωής, αλλά στο σύνολο της δημιουργίας. Με άλλα λόγια βρίσκει την εφαρμογή του στην δημιουργική δύναμη που βρίσκεται πίσω από την εκδήλωση κάθε γεγονότος.

Στην σύγχρονη εποχή μόνον υπολείμματα αυτής της μυθικής άποψης για τον κόσμο επιβιώνουν. Αυτό δεν σημαίνει ότι η μυθική άποψη είναι νεκρή. Απλά είναι θαμμένη κάπου στο ατομικό και το συλλογικό ασυνείδητο, περιμένοντας το στοιχείο που θα την διεγείρει και θα την φέρει στην επιφάνεια σε οποιαδήποτε στιγμή, όπως έχει δείξει η ψυχολογία του βάρθους. Βρίσκεται, όμως, ολοζώντανη στις μεγάλες θρησκείες του κόσμου, που ζουν ακριβώς εξαιτίας της μυθικής τους άποψης για τον κόσμο και της αιτιολογικής τους σχέσης με τον σωτηριολογικό μύθο. Στην εβραϊκή, στην χριστιανική θρησκεία, στον Βουδισμό, τον Ινδουισμό, τον Μωαμεθανισμό, τον Μανδαϊσμό, σε όλες σχεδόν τις αποκαλούμενες μεγάλες ή μικρές θρησκείες του κόσμου υπάρχει ο μύθος της δημιουργίας αλλά και της λύτρωσης, που είναι στην πραγματικότητα μια δεύτερη δημιουργία. Υπάρχουν επίσης τα μυστήρια, καθιερωμένα από τα κεντρικά πρόσωπα κάθε θρησκείας. Σε κάθε, λοιπόν, ενεργοποίηση των μυστηρίων, οποιαδήποτε και αν είναι η εξωτερική μορφή τους, αυτό που αναβιώνει είναι το ρεύμα της ανανέωσης του κόσμου που κουβαλούν εν δυνάμει μέσα τους οι θρησκείες.

Σήμερα η θρησκεία είναι ο κατεξοχήν αντιπρόσωπος της μυθοποιητικής σκέψης, γιατί στα δρώμενά της απεικονίζονται οι σημαντικότερες μορφές της πραγμάτωσης του μύθου. Από αυτή την άποψη, λοιπόν, η συμμετοχή στα δρώμενα μετατρέπει το βιωμένο χρόνο σε μυθικό χρόνο, τον χρόνο της έναρξης της Δημιουργίας, της μέσης και του τέλους που υποδεικνύεται από την «πρόνοια» ή τους ίδιους τους εαυτούς μας ως συμμετοχούς στη δημιουργία. Ένα έξοχο παράδειγμα αυτής της αλληλοσύνδεσης της αρχής της μέσης και του τέλους βρίσκεται στους πρώτους στίχους της *Θείας Κωμωδίας* του Δάντη. Στο μέσο της ζωής του ο ποιητής βρίσκεται στο σκοτάδι. Ένα τέρας απειλεί να τον οδηγήσει στον τόπο όπου «ο ήλιος είναι σιωπηλός». Σε αυτό το σημείο μια νέα αρχή πρέπει να γίνει, ένας νέος μύθος να προφερθεί. Και έτσι γίνεται! Η αρχαιότητα τον παίρνει από το χέρι και τότε όλα τα πλούτη της κόλασης, του καθαρτήριου και του παράδεισου διαχύνονται μέσα στην ζωή του ως νέο περιεχόμενο. Εξαγνισμένος, μεταμορφωμένος τραβά τον δρόμο του. Όπως είπε ο Κ. Γκ. Γιουνγκ, «Θα ήταν λάθος να πιστέψουμε ότι ο ποιητής εργάζεται με υλικά που παίρνει από δεύτερο χέρι. Πηγή της δημιουργικότητάς του είναι η αρχέγονη εμπειρία, για αυτό χρειάζεται μυθολογικό υλικό για να της δώσει μορφή. Ο Γκαίτε ψαχουλεύει στον Κάτω Κόσμο της ελληνικής αρχαιότητας. Ο Βάγκνερ αντλεί από όλο το σώμα της σκανδιναβικής μυθολογίας, ενώ ο Νίτσε επιστρέφει στην ιερατική λειτουργία και αναδημιουργεί τον θρυλικό προφήτη των προϊστορικών εποχών». Από αυτή την άποψη οι αυθεντικοί ποιητές είναι οι μόνον που βιώνουν τον μυθικό χρόνο και ξεδιψάνε την ψυχή τους από τις αιώνιες πηγές του μύθου. Όλοι εμείς οι υπόλοιποι συνηθίσαμε τον ομογενοποιημένο χρόνο του ρολογιού μας, αυτόν που δεν υπάρχει στην πραγματικότητα. Όμως, βαθιά μέσα μας αναπαύονται οι αρχαίοι θησαυροί, οι αρχαίοι δράκοντες και οι αρχαίοι θεοί, η κόλαση και ο παράδεισος.

Ο Έσχατος Χρόνος

Με τον έσχατο χρόνο, ή εσχατολογία όπως έχουμε συνηθίσει να την ακούμε, εννοούμε την άποψη του ανθρώπου για γεγονότα που συμβαίνουν στα όρια του δημιουργημένου κόσμου, για το τι υπήρχε πριν τη δημιουργία του και για το τι θα υπάρξει μετά το τέλος του. Περιλαμβάνει τη δόξα και το μεγαλείο της πρώτης ημέρας, καθώς και τον τρόπο της τελευταίας ημέρας. Όμως, ο αποκαλούμενος πρωτόγονος άνθρωπος δε γνωρίζει τίποτα για την εσχατολογία. Γνωρίζει μόνο τον αρχέγονο χρόνο, που κατά την άποψή του κυριαρχεί σε όλη τη ζωή. Ένα χρόνο που αναnevώνεται διαρκώς μέσα από τα συμβάντα του παρόντος, που εγγυούνται τη ζωή του. Η πραγματικότητα αποκτάται μόνον μέσω της επανάληψης και της συμμετοχής στα τελετουργικά δρώμενα (Eliade, 1954, σσ. 10, 15, 34). Όσο

τελεί τις τελετουργίες σωστά, κάθε μέρα ξαναδημιουργεί τον κόσμο ή μάλλον τον αναδημιουργεί για εκείνον ο δημιουργικός λόγος του μύθου. Τούτη η διαδικασία της καθημερινής ανανέωσης της ζωής είναι παρούσα ακόμη και σήμερα στους απόγονους των Μάγια και των γηγενών (αβορίγινων) της αυστραλιανής ηπείρου (Καλογερόπουλος, 1996, σσ. 25-32).

Όμως, εδώ λείπει το τέλος της ιστορίας. Ο χρόνος παραμένει ακίνητος, όπως στο παραμύθι της Ωραίας Κοιμωμένης. Όπως η έναρξη υπονοεί μια αρχέγονη αρχή, έτσι και κάθε τέλος προϋποθέτει μια ολοκλήρωση μια «τελική κρίση». Οποσδήποτε μέσα σε ένα εκδηλωμένο και συνεπώς δυαδικό σύμπαν ο αρχέγονος χρόνος βρίσκει το ταίρι του στον έσχατο χρόνο, αλλά μόνον όταν η ανθρωπότητα προχωρήσει αρκετά στην οδυνηρή συνειδησιακή της αφύπνιση, επιλέγοντας για τον εαυτό της είτε τον υπέρτατο τρόπο ή την αιώνια ευδαιμονία. Η πιο ριζοσπαστική εικόνα του τέλους είναι πιθανώς εκείνη του Ράγκναροκ, της σκανδιναβικής μυθολογίας, της στιγμής κατά την οποία οι Θεοί πεθαίνουν μαζί με τους ανθρώπους. Αλλά, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο όλοι οι λαοί που δημιούργησαν έναν κόσμο για την ύπαρξή τους, οι Ινδοί, οι Πέρσες, οι Έλληνες, οι Άραβες, οι Εβραίοι, οι Μάγια και πολλοί άλλοι, όρισαν επίσης και το τέλος του. Η καταπληκτική ιδέα του τέλους του χρόνου δεν είναι παρά μια προσπάθεια αναίρεσης της αιώνιας στάσης, μια προσπάθεια για να σπάσει ο κύκλος. Όλοι εκείνοι που αφυπνίστηκαν στην κατάσταση της αγνής συνείδησης, μέσα από τον πόνο και την ελπίδα της ανθρώπινης ενσάρκωσης, κατανόησαν τούτη την ιδέα ολοκληρωτικά. Έσπασαν τον κύκλο του χρόνου, ανοίγοντας δρόμο για να βαδίσει πίσω τους ολόκληρη η ανθρωπότητα. Πού οδηγεί αυτός ο δρόμος; Μάλλον σε αυτό που η ανθρωπότητα με διαφορετικά ονόματα ονομάζει θέωση.

Τούτη είναι η μεγαλύτερη από τις επιστήμες που 'μαθα ανάμεσα στους ανθρώπους. Πως δεν υπήρχε η γη, μήτε ο ουρανός πανωθέ της, μήτε δεντρί, μήτε βουνό. Άστρα δεν υπήρχαν, ούτε έλαμπε ο ήλιος. Φεγγάρι δε λαμπύριζε, μήτε υπήρχε η θάλασσα η ένδοξη. Κι εκεί που τέλος δεν υπήρχε, μήτε σύνορα, εκεί υπήρχε ο ένας παντοδύναμος Θεός...
(Από χειρόγραφο του 9ου αιώνα της μονής του Βέσομπρου).

Βιβλιογραφία

- Preuss, K.T., (1933), *Der religiose Gehalt der Mythen*, Tubingen, .
Pettazzoni, R., (1948), *Mitti e legende*, Vol I, Turin.
Bergson, Henri, (1910), *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, London.
Lowith, Carl, (1949), *Meaning in History*, Chicago.
Eliade, M., (1954), *The Myth of the Eternal Return*, London.
Gunkel, H., *Schopfung und Chaos in Urzeit und Endzeit*, Gottingen, 1895.
Goldenweiser, A., (1946), *Anthropology*, New York.
Malinowski, B., (1926), *Myth in Primitive Psychology*, London.
Caillois, Roger, (1939), *L' Homme et le Sacre*, Paris, .
St. Augustine, (1944), *Confessions*, London, .
de Broglie, L., (1942), *Continu et le Discontinu dans la Physique Moderne*, Paris, .
Jung, C.G., *Modern Man in Search of a Soul*, New York, 1955.
Καλογερόπουλος, Κ., (1996), *Σοφία του Ονειρόχρονου*, Αθήνα: Ιάμβλιχος.